

Lavorare Stanca. Collidor de paraules, Artur Heras

Vicent Andrés Estellés: la construcció poètica de la identitat valenciana

PURIFICACIÓ MASCARELL
Universitat de València

RÉSUMÉ: Cet article aborde la construction de l'identité valencienne dans la poésie de Vicent Andrés Estellés à partir de l'analyse de son style d'écriture (avec un langage proche au populaire) et du revise aux thèmes de sa principale oeuvre de contenu nationaliste, le *Mural del País Valencià*.

MOTS-CLÉS: Poésie catalane, identité valencienne, peuple, imaginaire collectif.

A la Plaça de l'Ajuntament de Burjassot, un poble de l'Horta Nord a quatre quilòmetres de València, hi ha una estàtua de Vicent Andrés Estellés (1924-1993) assegut a un banc amb uns llibres i un bolígraf. Estellés al seu poble natal, llegint i escrivint. No hi ha manera més fidel de recordar al millor poeta de les lletres valencianes des del cavaller medieval Ausiàs March. La conjunció "poble valencià" i "literatura" produeix immediatament el cognom Estellés, perquè la seua obra representa tot un esforç poètic per construir una identitat valenciana i en un context històric (els anys 60, 70 i 80) de reconeixement i recerca dels arrels propis negats per la ideologia franquista de l'Espanya unitarista durant dècades d'alienació.

En paraules de l'historiador Antoni Furió (2001: 613), el règim instaurat després de la Guerra Civil del 1936 s'encarregaria de:

Reforçar la cohesió nacional de la nova Espanya sobre la base de la desnacionalització i la persecució lingüística dels territoris vençuts. Generacions de valencians se succeiran i s'educaran en la manca de llibertat i en la por, en un desconeixement absolut de la seua pròpia història i cultura, en uns principis morals rígids i reaccionaris, tutelats i vigilats per l'Església triomfant, en una absoluta misèria ètica i intel·lectual, en una aïllament complet i insuportable respecte de la resta del món.

D'ací que, com aquest article pretén mostrar, la literatura estellesiana pugne per omplir el buit cultural i lingüístic generat per una dictadura centralista i anul·ladora de les diferències.

Certament, a mesura que el règim s'endinsa en el segle XX, la ciutadania reclama amb més força unes dosis lògiques de participació i democràcia. En concret, al País Valencià, i entre 1960 i 1975, es produeix un gran desenvolupament a causa de la creixent industrialització i l'auge del turisme (durant aquests quinze anys, de dos milions i mig d'habitants passa a comptar amb tres milions i mig). Aquesta modernització econòmica i social propicia el ressorgiment d'una societat civil que xoca amb la persistència d'un sistema polític exhaurit. La societat convulsa i reivindicativa que té a les seues mans la ploma capaç de dibuixar un país allunyat del caduc gris és la que envolta al poeta de Burjassot durant els anys centrals

de la seua trajectòria literària.

A l'atmosfera general de lluita per un futur prenyat de llibertat cal afegir un ambient intel·lectual específic al País Valencià. L'any 1962 es publica un llibre precursor, quasi mític, que sentarà les bases del valencianisme modern: *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster¹. Junt a la inimitable figura intel·lectual de "l'homenot" de Sueca apareix la del filòleg i historiador Manuel Sanchis Guarner, defensor de la unitat de la llengua catalana (ahora que de la identitat lingüística valenciana) al seu famós llibre *La llengua dels valencians*, aparegut el 1972. La dècada dels 60 és també la data de naixement del moviment de la Nova Cançó, amb les lletres inesborrables d'*Al vent*, *D'un temps*, *d'un país*, *Diguem no* o *Som* del cantautor xatívi Raimon. El valencianisme anava assentant els seus pilars i s'incorporava al camí de la modernitat sintonitzant amb la nova realitat social i cultural de l'època; al mateix temps, deixava enrere el llast folklòric i arcaïtzant simbolitzat per entitats com *Lo Rat Penat*². Al crit de "llibertat, amnistia i Estatut d'Autonomia", la societat feia palés un desig soterrat durant anys.

En aquest efervescent context es produeix la publicació del nucli dur de l'obra d'Estellés i es forja el fenomen que el converteix en el poeta valencià modern per excel·lència. No obstant, resulta imprescindible referir-se als seus anys de formació i escriptura durant la postguerra i el primer franquisme, ja que, com comenten Jaume Pérez Montaner i Vicent Salvador:

Es pot dir que comença amb la dècada dels setanta la irrupció del fenomen Estellés, un poeta que fins aquell moment portava quatre llibres publicats i que tan sols deu anys després compta ja amb una copiosa bibliografia de més de cinquanta poemaris. Lògicament una part considerable d'aquesta darrera obra fou escrita molt abans, durant l'època de silenci del poeta, l'època del silenci imposat pel franquisme i la seua censura, agreujada per la manca d'una infraestructura cultural adequada al País Valencià. (1993: 10)

¹ Segons postulava Joan Fuster, el País Valencià "serà d'esquerres o no serà" i la seua única garantia d'existència ve donada pel seu enquadrament dins dels anomenats Països Catalans. Aquest no és lloc per precisar o ampliar les teories de l'autor de *Diccionari per a ociosos*, però no es pot deixar d'assenyalar el seu pensament com el més potent, controvertit i citat (amb devoció o amb odi) de la història del valencianisme. Per a una revisió crítica del pensament fusterià des del segle XXI (i un estat general del nacionalisme valencià a l'actualitat), pot consultar-se la segona part del volum d'articles *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització* (Lanusse, Martínez i Monzón, eds., València: Universitat de València, 2010).

² Lo Rat Penat és una associació fundada el 1878 per iniciativa de Constantí Llombart, Teodor Llorente i Fèlix Pizcueta, amb la intenció de defensar la cultura i la llengua i impulsar un moviment semblant al de la Renaixença catalana al País Valencià (Jocs Florals inclosos). Durant el segle XX patí escissions i fou defensora de postures ideològiques canviants i oposades: burgesa-conservadora, promonàrquica, republicana, franquista, nacionalista... Als anys 80 va girar cap a l'anticatalanisme i va modificar la seua ortografia i gramàtica diferenciant-les en allò possible de la catalana, fugint de les unitàries Normes de Castelló, en conjunció amb Real Acadèmia de la Cultura Valenciana (RACV) i les seues Normes del Puig.

Aquella època del silenci Estellés la va conèixer molt bé³, no sols com a adult incapaç de proporcionar una eixida digna a la seua obra per la carència d'editorials autòctones, sinó a causa també de la seua condició de fill de família d'esquerres a un poble on governà el Front Popular fins la caiguda de la República. Nascut el 1924, comptava a penes amb dotze anys quan esclatà la Guerra Civil i visqué la seua joventut en plena postguerra. Primer, l'horror de la guerra: els morts, el patiment, la por. I després, la repressió, la misèria, la degradació d'un poble, totes elles experiències terribles que marcarien a Estellés de per vida i sovint esgutarien la seua producció poètica. Però el gran poema de la postguerra, l'obra que sintetitza la fosca realitat de la dictadura en un "ací" i un "ara" emotivament tangible (la València de 1956-58), és el *Llibre de meravelles*, publicat el 1971. Aquest poemari transpira una València autèntica, aliena a les versions oficials, turístiques o folklòriques, i quasi confecciona una crònica desidealitzada d'una ciutat de balcons amb roba estesa i escales amb dibuixos obscens, de cines per a amors esporàdics i carrers atapeïts de persones que busquen humilment el seu lloc al món.

No obstant, el primer llibre publicat per Estellés fou *Ciutat a cau d'orella*, que va vore la llum el 1953. Aleshores, el de Burjassot portava cinc anys treballant com a periodista al diari valencià *Las Provincias* (havia estudiat periodisme al deprimat Madrid dels quaranta) i li'n faltaven dos per contraure matrimoni amb Isabel, la muller que s'esmenta amorosament una i altra vegada als seus versos. Encara hauria d'esperar fins la dècada dels 70 per vore's reconegut plenament per la crítica i seus conciutadans. Ara bé: entre 1970 i 1980 la bibliografia estellesiana augmentà en vint-i-tres volums, sense tenir en compte les diverses reedicions i les nombrosíssimes publicacions soltes, a més de l'inici de la publicació de l'*Obra completa*, que s'allargarà fins l'any 1990 amb l'aparició del desé volum. Es pot afirmar, doncs, que a nivell de públic lector i de crítica, els anys setanta signifiquen la seua consagració, el reconeixement de tota una vida dedicada al conreu de la poesia⁴. Hui, Vicent Andrés Estellés es considera ja un clàssic de les lletres catalanes.

³ Al llibre dedicat a la ciutat de Xàtiva, Estellés descriu proverbialment allò que va significar per a ell la dictadura franquista: "Quaranta anys de cul i d'ignomínia; / quaranta anys de cabotada indigna; / quaranta anys amb faixí i amb medalles; / quaranta anys de les penes de mort, / quaranta anys mamant de la mamella / municipal, municipa i espessa; / quaranta anys de detencions i mut; / quaranta anys amb els "vinos de honor"; / quaranta anys de l'índex de la vida; / quaranta anys d'emigració i folklore; / quaranta anys de fam i vexació; / quaranta anys de ciri i secretaris, / de cul llepat i sintaxi nefasta; / quaranta anys de sang continuada; / ..." (2002: 519, vol. III)

⁴ En un dels seus arrebatats d'irònica autoconsciència de poeta, Estellés es permet una visió premonitòria del seu paper en la futura història de la literatura en llengua catalana: "Em moriré escrivint els millors versos / de l'idioma català en el segle / XX amb perdó de Rosselló i Salvat, / amb el permís de Pere Quart i Espriu..." (1993: 81)

1. L'arrel popular de l'escriptura estellesiana

Dues particularitats sorprenen al lector que s'acosta per primera vegada a la producció literària de Vicent Andrés. En primer lloc, la seua qualitat de profusa i desbordant. Estellés va produir una quantitat immensa de versos al llarg de la seua vida i dedicats als temes més variats, encara que la crítica ha estat d'acord en descatacar-ne'n tres: la preocupació punyent per la mort⁵; l'exaltació vitalista de l'amor i la sexualitat⁶; i el compromís amb la llibertat, tant individual com col·lectiva (Calafat, 2004). El segon tret que distingeix la producció literària d'Estelles és la seua impossibilitat d'inscripció dins de corrent, moda o tendència alguna. L'obra d'Estellés és única en la seua espècie i, tanmateix, posseeix un estil tan fortament característic que la fa reconeixible, fins i tot, per als escolars. De nou, resulta inevitable citar a Pérez Montaner i a Salvador, dos dels màxims especialistes del poeta de Burjassot:

La gran dificultat radica en el fet de catalogar o encasellar l'Estellés. La seua obra, voluminosa i torrencial com és, defuig qualsevol lleugera classificació. Van molt errats els que diuen o pensen que és un poeta tradicional; o no han llegit o no saben llegir l'obra del poeta. És cert que l'obra d'Estellés arrossega la tradició dels millors escriptors de la literatura catalana (Jordi de Sant Jordi, Jaume Roig, Ausiàs March, Corella), que assimila, com mai no ho ha fet probablement cap poeta català, els millors poetes de la Roma clàssica (Ovidi, Virgili, Horaci, Catul), però també és ben cert que al costat d'aquestes preferències s'hi troben d'altres com ara Vallejo, Neruda, Rimbaud, Eluard, Ungaretti, Quasimodo, Whitman o Pavese, per citar només autors d'altres literatures.

El que és difícil és parlar d'influències en Estellés; si n'hi ha –i el més lògic és pensar que sí–, han estat tan ben assimilades que resulta impossible de trobar en la seua obra un parell de versos que no manifesten la seua clara paternitat. Poeta no gens tradicional, arrelat al poble i amb un llenguatge popular, però, al mateix temps, amb una cultura literària pregona i extensíssima, manifestada constantment en el seus versos. Andrés Estellés transgredeix tots els convencionalismes literaris, socials i àdhuc lingüístics. (1993: 37)

Com que aquest treball es centra en analitzar la construcció d'una identitat valenciana des de la poesia, caldrà deixar per a futures investigacions les esmentades relacions entre l'estil i la temàtica d'Estellés i la d'autors com César Vallejo o Pablo Neruda, amb els que manté profunds i pràcticament inexplorats vincles de forma i contingut. No obstant, la utilització d'un llenguatge estètic d'arrel popular sí representa una qüestió fonamental per tal d'entendre la vocació de "fer país" i el desig d'activar la identitat col·lectiva

⁵ A l'entrevista amb el poeta que el programa Identitats de TV3 va oferir l'any 1987, Estellés reconeix posseir un sentiment exacerbat de la mort. Primer, per la mort del seu avi a mans del germà quan ell era menut per qüestions d'herència. Va ser mort d'un tret a la boca del forn on treballava i a Estellés li obsessionava la imatge que una veïna va relatar: els fragments de cervell del seu avi escampats per la vorera. Més avant, la mort sobtada de la seua primera filla, amb només quatre mesos, va marcar moltíssim el tarannà d'Estellés. (1987)

⁶ Un poema com a exemple: "M'has dit que vols saber la meua edat. / Jo visc només des del dia que et vaig / temptar els pits i les cuixes al cine / –el Metropol: ho recorde ben bé– / i vaig sentir, agraïda, una mà / que vacil·lant també em cercava el cau. / Des de llavors comencen els meus dies. / Tu deus saber quina és la meua edat. / T'estime molt. Sense tu no sé viure / ni sé què fer amb aquest tros de carn / a l'engonal, que de sobte se'm dreça / iradament, imperativament." (1993: 163)

des de la poesia que caracteritzen la producció estellesiana i, per tant, constitueix un aspecte que s'ha tenir en compte dins d'aquest article.

Al *Llibre dels amics anònims* (2002: 353, vol. II), Vicent Andrés Estellés declara sentir-se “ric de les molt diverses gents / que al llarg dels anys he conegut”, i per això dedica poemes emocionats d'agraïment a eixes “vides humils” que, segons Estellés, són les que construeixen, amb un esforç conjunt, el país. Un taxista d'Alacant que tem la progressiva castellanització de la seua ciutat⁷; un estudiant pobre de Xixona a qui Estellés regala tots els llibres que porta damunt; uns infants que canten cançons tradicionals⁸ en un aplec a Carlet; un frare de Borriana que acull una nit a Estellés i als seus companys i se'ls escolta en silenci per finalment constatar: “allò cert és que el país creix”; la jovenalla que no vol posar fi a un concert d'Ovidi Montllor⁹ a Vila-real; una dona casada que ofereix orxata, dolços i mistela al poeta després d'un recital a Teulada¹⁰... Enmig d'aquests reconeixements a la gent senzilla i comuna que s'ha trobat pel camí, Estellés deixa caure la composició “Incís (1)”, on defensa una postura ètica i estètica que l'ha definit per a la posteritat:

El poeta no baixa al poble:
el poeta és poble ell mateix,
el poeta és el mateix poble.

Ai d'aquell que no pense així.

La consigna és clara: el poeta és poble i ha de lluitar per esdevenir el seu símbol. Estellés es va mostrar proper a les persones comunes com pocs poetes han sabut o volgut: es considerava un ciutadà

⁷ Sembla premonitòria la preocupació d'aquest personatge del poema d'Estellés. Segons un estudi de la Generalitat Valenciana realitzat durant l'any 2001, si a la província de Castelló el 63,9% de la població parla valencià i a la província de València ho fa un 54%, a la d'Alacant la xifra baixa fins el 36,2% (dades extretes de l'estudi d'Anselm Bodoque *La política lingüística dels governs valencians (1983-2008)*. València: Universitat de València, 2009). Per a una anàlisi de les causes del sentiment antivalencianista des de la meitat de la província d'Alacant fins la frontera amb Múrcia (paradigmàtics, en aquest sentit, són els crits de “Putà València, putò Canal 9” durant els partits de futbol entre el València C.F. i l'Hèrcules) es recomanable el llibre d'Emili Rodríguez-Bernabeu *Alacant contra València* (València: Universitat de València, 2005).

⁸ La recuperació del patrimoni musical tradicional del poble valencià va començar entorn als anys de la Transició amb un grup de capçalera: Al Tall, fundat el 1975. Avui, aquest procés de retorn a les arrels musicals es troba en vibrant plenitud. Referència inexcusable per saber-ne més és el treball de Josep Vicent Frechina: *La cançó en valencià. Dels repertoris tradicionals als gèneres moderns* (València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011).

⁹ Ovidi Montllor, juntament amb Raimon, és un imprescindible representant de la Nova Cançó. Nascut a Alcoi el 1942, fou cantautor i actor. Composà mítiques cançons com ara *La samarreta*, *Va com va* o *Homenatge a Teresa* i va posar música a la poesia de Salvat-Papasseit, Salvador Espriu i Vicent Andrés Estellés. La seua veu i prosòdia està unida inexorablement a la poesia del de Burjassot, al qual li brollaven les llàgrimes d'emoció quan escoltava l'Ovidi recitar el seu poema “Els amants”.

¹⁰ Teulada és un municipi de la Marina Alta, prop de Xàbia i Dénia. L'orxata i la mistela són productes tradicionals de la cultura gastronòmica valenciana. L'orxata és una beguda refrescant feta d'aigua, sucre i xufa, el conreu d'aquest últim element és característic de l'Horta de València. La mistela és una beguda alcohòlica feta amb diverses herbes, de fabricació típica a la comarca on viu la dona del poema.

normal i corrent, orgullosament vinculat a les classes populars. “Sóc pobre i mai no me n’he queixat, d’èsser-ho”, sosté al primer poema del *Mural del País Valencià*, “Declaració de principis”. La seua obra està plagada d’exemples en aquest sentit: l’autoproclamació recurrent d’èsser “un entre tants”, reiterada al poema inicial del *Llibre de meravelles*; la famosa consigna d’“allò que val és la consciència / de no ser res si no s’és poble” (2002: 26, vol. II); la seua voluntat de permanència quan afirma “ací em pariren i ací estic. / I com que em passen certes coses, / ací les cante, ací les dic”; les seues constants referències a l’ofici de son pare i al poble on va nàixer...

Em posareu entre les mans la creu
o aquell rosari humil, suat, gastat,
d’aquelles hores de tristesa i por,
i ja ninguna amenitat. Després

tancareu el taüt. No vull que em vegem.
A l’hora justa vull que a Burjassot,
a la parròquia on em batejaren,
toquen a mort. M’agradaria, encara,

que alguna dona del meu poble isqués
al carrer, inquirint: “¿Que qui s’ha mort?”
I que li donen una breu notícia:

“És el fill del forner, que feia versos.”
Més cultament encara: “El nét major
de Nadalet.” Poseu-me les ulleres. (2009: 116)

Fins i tot en el moment de la mort, Estellés té ben presents els seus orígens i els reivindica amb estima i respecte. Imagina el dia del seu soterrament a Burjassot de la manera més cassolana i comuna possible: el taüt, la creu i el rosari vell com a elements típics de tota mort dins la cultura catòlica en la que Estellés va créixer, el toc de campanes a l’església on el van batejar de menut tancant el cicle vital, la veïna encuriosida i les dues variants de resposta possible al·ludint al pare (per l’ofici) o a l’avi (pel malnom). I el “poseu-me les ulleres” final, una ordre per a la dona i els fills carregada d’humanitat a més de vinculada a la seua gran passió vital: l’escriptura i la lectura.

Estellés escriu versos des de la col·lectivitat on també està situat el lector, una aposta poètica i cívica que garanteix la proximitat emotiva tan característicament estellesiana. Aquest agermanament del poeta amb la gent del carrer es fa palés en el tret fonamental de l’escriptura d’Estellés, en el seu personal estil

retòric. Efectivament, Estellés agafa la dicció del llenguatge popular i la porta al terreny de l'art d'una manera directa i radical. En aquest sentit, cal destacar la marcada presència del dialecte en els seus versos, la qualitat d'obscens, vulgars, descarats i agressius en molts casos, la dicció "camperola, pròpia del llenguatge atreuit, directe i sovint escatològic del llaurador valencià", així com també el "to paròdic perfectament dosificat que sap barrejar amb elegància expressions brutals de la vida quotidiana amb refinades referències als clàssics llatins i a la gran tradició de la literatura occidental" (Pérez Montaner, 2009: 222).

Un exemple clàssic el proporciona el trencament de les expectatives poètiques del lector quan, descrivint amb afecte els menjars de sa mare, el poeta exclama "sé que algú se'n riurà, d'aquestes coses, / i des d'ací em cague en la puta mare que l'ha parit" (2002: 31). Estellés defuig quasi sempre l'estil noble o solemne (sols emprat en algun poema cívica) i insisteix en la poetització de la vida senzilla i les problemàtiques quotidianes (com va dir Fuster, el que més importa a Estellés és "el tema radicalment humà"). Diccio popular i temàtica cassolana: una fórmula d'èxit per arribar a un gran nombre de gentes i que es relaciona directament amb la dimensió ideològica i política del poeta.

2. La construcció d'un cant al país. El *Mural* de la identitat valenciana

Si hi ha una obra que sintetitza tots els anhels i reivindicacions d'Estellés per al seu poble, la seua lluita per la defensa de la identitat valenciana, és l'ambició *Mural del País Valencià*. Escrit entre 1974 i 1978 però arrelat en tota la producció anterior de l'autor, amb vora dues mil pàgines i tanmateix inconclós, el *Mural* porta més enllà aquell "un entre tants" quan anuncia:

Jo sóc Ningú, i Ningú m'anomene.

Potser més clar, o més obscur encara:

em reconec en el poble i sóc poble. (2002: 134, vol. I)

Es pot afirmar que el fet de sentir-se poble i assumir eixa condició amb totes les seues conseqüències és la idea que informa, estructura i domina tot el *Mural*. Després del cert heroisme que va suposar escriure en valencià i des de les classes populars durant el franquisme, i situat ja en l'esperançadora Transició, Estellés albira un renaixement per al País Valencià i posa la seua poesia al servei de la causa. De fet, el compromís amb la col·lectivitat de la que se sent part supura en cada vers d'aquest ingent cant a cada racó del país. Com destaca Joaquim Espinós, al *Mural* "el compromís amb el seu poble es manifesta en la

defensa de la seua història, dels seus símbols, de la llengua i d'una utòpica demanda de plenitud política.” (2004: 181)

La tasca desenvolupada per Estellés a la seua obra major, és a dir, el bastiment d'un imaginari col·lectiu valencià que cohesione els individus entorn a un passat compartit i un destí de fraternitat, resulta imprescindible per entendre per què la seua figura pot esdevindre hui un potent símbol del poble valencià¹¹. Lluny dels tòpics regionalistes¹², el *Mural* conforma pràcticament una enciclopèdia de tots els motius valencians. L'edició a cura de Jaume Pérez Montaner i publicada l'any 2002 per l'editorial Tres i Quatre ompli vora 1.900 pàgines repartides en tres volums dividits, al seu torn, en vint-i-set llibres. Sense l'espai suficient per portar a terme una anàlisi detallada dels milers de versos que componen aquesta magna obra, el repàs pormenoritzat a les temàtiques abordades en cada llibre proporcionarà una idea de l'esforç estellesià per treballar la identitat de la seua terra.

El primer volum s'enceta amb una “Declaració de principis”, és a dir, amb la matriu programàtica de tot el *Mural*:

res no em pot complaure tant com acabar la meua vida,
el meu obscur treball,
enllestint el cant general del meu País,
el seu extens mural unànime de corbelles i veles,
de tarongers i de magranes. (2002: 17, vol. I)

I segueix amb la “Cantata inicial del País Valencià” i els “Cants a València”, on Estellés escriu posant-se en la pell del poeta cristià Prudenci, d'un anònim poeta àrab desterrat, del rei Jaume I, de Sant Pere Pasqual i d'un soldat de les hosts del Conqueridor. El Llibre II també forma part de la gran introducció general al *Mural* amb els epígrafs “Consideracions murals” i “Cant unitari”. Estellés insisteix en la necessitat de crear un cant per al país després dels anys de tenebres que acaba de travessar:

¹¹ El 4 de setembre de 2010 es va celebrar la primera Festa Estellés. La iniciativa, nascuda a proposta de l'escriptor Josep Lozano, està inspirada en el Burns Supper, la festivitat popular que cada 25 de gener celebren els escocesos entorn al poeta Robert Burns (1759-1796) per exaltar la seua cultura nacional. Al País Valencià s'ha copiat l'esquema del Burns Supper: un sopar (privat o públic) amb gastronomia local seguit d'un recital de versos d'un poeta simbòlic. I la figura escollida ha sigut Vicent Andrés Estellés. Després del ressò que es varen fer diversos mitjans, l'entusiasme va contagiar poblacions i agrupacions una darrere l'altra, de manera que la primera Festa Estellés va comptar amb dinars i sopars col·lectius, recitals o itineraris poètics a 27 localitats, des de Guardamar (on una escocesa va llegir el poema “Els amants”) fins a Barcelona, passant per Elx, Dénia, Xàtiva, València, Torrent, Benicarló, Vic o el seu Burjassot natal. En ella van participar partits polítics, fundacions, associacions, grups de teatre, escriptors, poetes i cantautors.

¹² Sobre la instrumentalització dels tòpics valencians que ha fet la dreta regional des de finals del XIX fins avui, pot consultar-se el recent treball del sociòleg Vicent Flor titulat *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana* (València: Editorial Afers, 2011).

Jo venia de morts i de desgràcies
arribava de plujes i de dols
duia les cicatrius i la guitarra
mullada

[...]

jo arribava de nits i d'agonies
jo arribava del fons de la matèria
ara el dia camina pel corredor alegre
himnes!

he de cantar amb síl·labes de pau
he de dictar les clàusules profundes
he d'hissar les sements i les senyeres
la pols! (2002: 134, vol. I)

Al Llibre III i IV, amb els apartats dedicats als rius, l'aigua, la terra, les pedres i les muntanyes del territori (destaquen les composicions al Montgó, el Penyagolosa i les serra d'Aitana, d'Espadà i de Mariola), el *Mural* entra pròpiament en matèria descriptiva i laudatòria. El Llibre V conté els poemes "A Miquel Grau"¹³ i el "Retaule del Centenar de la Ploma"¹⁴, vist des de Londres", compost després d'un viatge d'Estellés a la capital britànica amb la mirada fixada en el País Valencià. Més avant, al llibre VI, es troba el "Llibre dels Sants" (amb poemes sobre Sant Vicent Ferrer o Sant Bernat d'Alzira) i, al VII, la secció "Valencians que han traït el nostre poble" on, sense esmentar cap nom concret, Estellés emprà les formes més baixes (fregant l'escatològic) per expressar la seua profunda ràbia contra els que han venut, falsejat o menystingut al poble valencià, com ara el cler castellanitzat i vinculat al franquisme:

Ah el mal que heu fet i el que heu propiciat,
delacions, contactes i denúncies...
Mereixereu el premi reverent,
el pergamí de falsa lletra gòtica,
el títol greu de Fills de la Gran Puta,

¹³ Miquel Grau fou un jove alacantí mort el 1977 com a resultat de la ferida d'un maó que li va ser llançat mentre participava en l'enganxada de cartells per a la Diada del País Valencià d'aquell any. El seu homicidi ha esdevingut un referent històric del valencianisme en la transició democràtica.

¹⁴ El Centenar de la Ploma va ser una companyia de cent ballesters encarregada d'escortar i protegir la Senyera de la ciutat de València. Instituída per Pere IV el Cerimoniós en 1365, va desaparèixer el 1707 amb el Decret de Nova Planta. Des de 1982, la milícia s'ha recuperat de forma simbòlica amb un funcionament i vestuari similar a l'original. El retaule al que al·ludeix Estellés es troba al Victoria and Albert Museum de Londres i representa la batalla de Jaume I contra les tropes musulmanes durant la conquesta del Puig amb la intercessió de San Jordi.

consoladors de cadeneres vídues
visitadors apostòlics dels wàters,
masturbadors de colomins imberbes,
representants de semen de canonge,
propagadors de menstru d'abadessa. (2002: 455, vol. I)

Els millors pintors valencians reben l'atenció d'Estellés de forma individualitzada al Llibre VIII: Jacomart, Andreu Marçal de Sax, Pere Nicolau, Francesc Ribalta, Josep de Ribera, Joan de Joanes, Jeroni Jacint Espinosa, Damià Forment, Ignasi Pinazo, Joaquim Sorolla, Muñoz Degrain, Cecilio Pla, Josep Benlliure, Llorenç Casanova, Marià Benlliure, Adsuara, Joan B. Porcar i Manolo Gil. El primer volum acaba amb el Llibre IX, que conté la "Cançó del rei Jaume I" i l'apartat titulat "Ram diürn" a mode de *laudatio* a les flors característiques del territori valencià: la del taronger i la del magraner, el gerani, el gesmil, la rosella, el baladre, el donzell de nit, l'espígol i el lliri blau.

El segon volum del *Mural del País Valencià*, sempre segons l'estructura que l'edició de Tres i Quatre ha dispostat, ja que es tracta d'una publicació pòstuma on l'autor no ha intervingut, s'obri amb el Llibre X ("Poble", "La veu del poble", "Un poble en marxa") i poemes emblemàtics com "Assumiràs la veu d'un poble" o:

No et limites a contemplar
aquestes hores que ara vénen.

Baixa al carrer i participa.

Participa en el ball, la festa,
dóna les mans al teu germà.

No podran res davant d'un poble
unit, alegre i combatiu! (2002: 14, vol. II)

El volum continua amb el Llibre XI, on Estellés enceta un dels recursos més característics del *Mural*: les estrofes poemàtiques consagrades a cadascun dels pobles del País Valencià dins d'una llarga composició general dedicada a una comarca concreta. Així, baix l'epígraf "Es desperta la terra. Pobles", s'inicia un repàs des de l'Alcalatén fins la Marina Alta, on cada comarca es desmenussada en les seues poblacions:

LA PLANA ALTA

ALMASSORA

Pels clars camins avançaven les gents.
Canten arreu tarongerals cepats.
El nom cremat, l'estatura d'un déu.
Oh, llums, oh blens, oh trobada memòria!
Pontifical, pontifical el dia.
Tiares greus, corona de victòria!
Muntanya gran, nocturn fragant, nuesa.
Passava el jorn com un cos estimat.

BELL-LLOC
DEL PLA

Temple fundat, fonamental indici,
pedra lunar, angulosa memòria,
lloc on covar, pedregosa litúrgia,
marges florits, aigua clara, propícia,
garbes de blat, tarongerars i llances,
còdols cremants, permanent vigilància,
guita constant, testament del meu poble
escrit en pols i numerats els folis!

BENICÀSSIM

Com ara és el sucre de la pansa,
[...]

“Nits del País Valencià”, “Retaule de les mans” i “Establiment solar”, amb poemes sobre el pare Tosca, l'erudit valencià creador del moviment científic dels *Novatore*, o sobre els peregrins de les Useres, componen el Llibre XII, mentre que el XIII, amb “Ací han ocorregut coses”, es refereix a episodis fonamentals de la història valenciana: les Germanies, la desfeta d'Almansa i la crema de Xàtiva per l'exèrcit borbònic a petició de Felip V. Dins del mateix llibre es troba “Coral de Melcior Gomis”, en honor al compositor romàntic nascut a Ontinyent i a la manera d'himne per la llibertat, i també “Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset, que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941”, escrit com un ofici de difunts per al metge, científic i polític valencià que fou afusellat a causa de la seua fidelitat a la Segona República Espanyola. Dóna fi al Llibre XIII la “Lletra al pintor valencià Josep Renau”.

No podia faltar un llibre (el XIV) consagrat senceraament a la música, una de les senyes d'identitat més fortes de la totalitat dels pobles del País Valencià. Entre els poemes dedicats als compositors i músics valencians més reeixits (Enric G. Gomà, Josep Serrano, Moreno Gans, Francesc Cuesta, Chavarri, Vicent Martín i Soler, Lluís Milà, Joan Baptista Cabanilles, Francesc Tàrraga, Oscar Esplà, Manuel Palau, Joaquim Rodrigo), es troben tres poesies que lloen tres elements musicals imprescindibles: les bandes de música, el Misteri d'Elx i la dolçaina, l'instrument nacional per excel·lència. El poema final del “Llibre de la música” es titula “Amb esperança encara” i als seus últims versos dibuixa el renàixer del poble valencià amb la música en el paper protagonista:

L'alba vindrà, de violenta llum,
i cantaran cigales i corbelles
i volaran enamorats i aloses
i parirà d'un crit la novençana,
i l'aigua serà fertilitat i festa,
deslligarà banderes de forment!

Al lloc central, secretament central,
com fonament i pedra de l'altar,
palpitirà, com l'os de la relíquia,
el cor candent, intocat, de la música,

cosa d'arrels, grapat original. (2002: 341, vol. II)

Un repàs ràpid a la resta de continguts del *Mural del País Valencià* continua acostant el lector als elements bàsics de la defensa identitària d'Estellés. La insistència en l'entitat i carisma de cadascun dels pobles valencians (al Llibre XVI i "València. Canten els pobles", cinquanta-sis pobles reben homenatge poètic; al Llibre XVIII i "Els pobles. L'amor nocturn", cada estrofa de les llargues composicions rep el nom d'un poble valencià). L'existència d'una sèrie de ciutats aglutinadores de les essències i la història valenciana, com ho demostren el Llibres de Dénia, Elx, Peníscola, Borriana, Gandia, Alzira, Alcoi, el Puig o Xàtiva. La necessitat de reivindicar els més il·lustres avantpassats literaris en llengua pròpia (fonamentals el autors del Segle d'Or valencià, el XV), com ho constata el "Llibre dels poetes" al tercer volum i els seus versos per a Ramon Llull, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, Jaume Roig, Roís de Corella i Teodor Llorente. Les crítiques i consells llançats als representats del poble valencià des del Llibre XX, "Als polítics". Els poemes per a Carles Salvador, Miguel Hernández, el Guerrer de Moixent, la Dama d'Elx, la Cova Negra xativina, Joanot Martorell, les *albaes*, el botànic Cavanilles i, fins i tot, la voluntat de filar prim del poeta en lloar elements que poden semblar excessivament concrets o anecdòtics, com ara la torre d'Espioca¹⁵ o la figura del roder¹⁶.

¹⁵ La torre d'Espioca es troba a la localitat de Picassent, a la comarca de l'Horta Sud, i fou construïda pels musulmans al segle XI. Formava part del sistema defensiu de l'horta de València i protegia els accessos a la ciutat. Existeixen referències escrites sobre aquesta torre al *Llibre dels Fets de Jaume I* (1233) i al *Llibre del Repartiment* (1238).

¹⁶ El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix roder com a "fugitiu i errant; bandejat, qui viu errabund i cometent delictes per alimentar-se i defensar-se". Els roders són figures mítiques de la història moderna del País Valencià, personatges al marge del sistema que vivien amagats per les serres i posseïen, segons s'encarrega la tradició oral de transmetre, un aura de llibertat, irreverència i valentia. L'investigador Manel Arcos ha publicat diversos treballs per documentar les accions dels bandolers al territori valencià: *Acabarem com Camot. Bandolerisme a la governació de Xàtiva en temps de Ferran VII (1814-1833)* (València: Universitat de València, 2011) o *La senda dels lladres. Bandolerisme als voltants de la serra de Mostalla* (València: Universitat de València, 2009).

Aquesta breu passejada pel *Mural del País Valencià*, amb l'objectiu de mostrar el contingut de la vasta obra, permet constatar que la proposta d'imaginari nacional configurada per Estellés a la seua obra és única en qualitat i densitat. Cap altre artista o intel·lectual valencià ha sigut capaç de portar fins l'extrem estellesià la creació d'un conjunt de referències identitàries nacionals, és a dir, la recopilació del conjunt de noms que cohesionen una col·lectivitat i la fan possible com a nació. "Estellés arreplega una sèrie dispersa de referents geogràfics, històrics i culturals i els confereix un sentit unitari, gràcies a una expressió formal i simbòlica eficaç" (Espinós, 2004: 204). I, tanmateix, aquesta proposta d'identitat no ha sigut acceptada per la gran majoria a qui anava adreçada. L'espai simbòlic col·lectiu que va poetitzar Vicent Andrés Estellés no ha quallat en un País Valencià que cada dia es reconeix més amb el nom buit de "la Comunitat" (Cerdà, 2010). Però això ja és matèria d'anàlisi per a sociòlegs, polítics o historiadors i, tal vegada, per a la pròpia societat valenciana. El filòleg es limitarà a cedir la veu al poeta:

No és millor ni pitjor aquest país;
molt senzillament és el nostre,
el teu, el meu.
No el defensem encara;
tractem només, tu, jo i aquell,
d'afirmar-lo,
de dir-lo.

Bibliografia

ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Antologia poètica*. València: Consell Valencià de Cultura, 1993.

— *Mural del País Valencià*. València: Tres i Quatre, 2002.

— *Déu entre les coses. Antologia de poesia religiosa*. Catarroja: Editorial Denes, 2009.

CALAFAT, Francesc. “Individu, societat i literatura en la poesia de Vicent Andrés Estellés”, en *Vicent Andrés Estellés*, Ferran Carbó, Enric Balaguer i Lluís Meseguer eds., Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2004.

CERDÀ, Paco. “La Comunitat sin nombre”, *Levante EMV*,

<http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2010/10/09/comunitat-nombre/746137.html> (19-9-2011).

ESPINÓS, Joaquim. “La construcció de l’imaginari nacional en la poesia de Vicent Andrés Estellés”, en *Vicent Andrés Estellés*, Ferran Carbó, Enric Balaguer i Lluís Meseguer eds., Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2004.

FURIÓ, Antoni. *Història del País Valencià*. València: Tres i Quatre, 2001.

PÉREZ MONTANER, Jaume i SALVADOR, Vicent. *Una aproximació a Vicent Andrés Estellés*. Torrent: Tres i Quatre, 1993.

PÉREZ MONTANER, Jaume. *El Mural com a fons*, Catarroja: Perifèric Edicions, 2009.

Televisió de Catalunya. “Identitats”, *pàgina web de TV3*, <http://www.tv3.cat/videos/2822190> (18-9-2011).